

EWA KARMOLIŃSKA-JAGODZIK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

PRZESTRZEŃ MIĘDZYGENERACYJNA - RELACJE MŁODZIEŻY Z RODZICAMI

ABSTRACT. Karmolińska-Jagodzik Ewa, *Przestrzeń międzygeneracyjna – relacje młodzieży z rodzicami* [Intergenerational Space – Relations Between Young Adults and Their Parents]. *Studia Edukacyjne* nr 47, 2018, Poznań 2018, pp. 289-311. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2018.47.18

This article is an attempt to theoretically capture the concept of space in the context of intergenerational relations, in particular in the field of young people's relations with their parents. The theoretical approaches undertaken induce an exemplification of the concept of space and its constituent elements, which are distinguished in intergenerational relations. The concept of space is depicted in the notion of social sciences. Intergenerational relations take place in a specific type of space, which consists of individual segments. Taking into account family relationships and ties encourages reflection on the uniqueness and diversity of aspects related to intergenerational relationships between young people and their parents.

Key words: space, intergenerational relations, youth

Przestrzeń – ujęcie definicyjne

Przestrzeń jest tą kategorią pojęciową, która z założenia należy do innych nauk niż humanistyczne. Pochodzi raczej z takich nauk, jak matematyka (gdzie przestrzeń pojmowana jest jako zbiór, w którym określone są rozmaite relacje i działania pomiędzy jego elementami), fizyka (gdzie przestrzeń oznacza wszystko to co nas otacza i w czym przebiegają wszystkie zjawiska), geografia (gdzie przestrzeń określana jest jako powierzchnia ziemi w jej fizycznym, przyrodniczym, złożonym zróżnicowaniu) czy astronomia (gdzie przestrzeń jest obszarem ziemskiej atmosfery). Psychologia jako nauka stosunkowo późno rozwinięta, w swojej strukturze pojęciowej często korzystała z założeń nauk

starszych, a co więcej – rozwój owych nauk miał swój wpływ na kształtowanie podejścia do człowieka i analizy jego życiowej sytuacji, wyznaczając i kształtując nowe poglądy. Tak właśnie pojęcie przestrzeni, środowiska, siedliska, pola rozwoju człowieka, stosowane zamiennie mają swój oddźwięk w naukach humanistycznych, wpływając na kierunek ich rozwoju. Zainteresowanie pojęciem przestrzeni przez humanistów pozwalało na pełniejsze interpretowanie zachowań jednostki oraz ulokowanie jej w danym kontekście. Poprzez interpretację zachowań jednostki w przestrzeni można było dokonać pełniejszego obrazu wyjaśniająco-opisującego kondycje człowieka.

Pojęcie przestrzeni aczkolwiek utożsamiane dość często z pojęciem miejsca, ulokowanym w strukturze społecznej naturze (środowisku) daje jednak i tworzy nieskrępowane statyką owego miejsca – toposu – możliwości podmiotowego i dynamicznego ujmowania fenomenu bycia społecznego, w zasadzie niezależnego od obiektywnych właściwości jego kontekstów, bowiem stosowanie pojęcia przestrzeni usytuowania może i często oznacza utworzenie kontekstu ideacyjnego, wyobraźniowego, istniejącego i funkcjonującego w świadomości tych osób, które się identyfikują z danym miejscem i tych, którzy takiej identyfikacji dokonują wobec innych. Pojęcie przestrzeni w tym zastosowaniu może i często jest utożsamiane z pojęciami: miejsca miejsc – heterotopii – obszaru, naczynia, formy czy – jak u fenomenologów „świata, w którym żyjemy”. W tym sensie często zamiennie z nim stosuje się pojęcie środowiska subiektywnego¹.

Miejsce od przestrzeni różni się jednak jej komponentem podmiotowym. Do miejsca przypisane jest myślenie o sobie jako bycie istniejącym w danym miejscu, natomiast w przestrzeni dokonuje się aktu interakcyjności i relacji.

W miejscu jest się podmiotowo, w przestrzeni zaś się bywa wraz z innymi, przedmiotowo. Miejsce jest pierwszym i zasadniczym punktem odniesienia, pierwszym planem sytuowania siebie w świecie natury i świecie kultury, w przestrzeni zaś się jest wraz z innymi, ze świadomością współbycia, współidentyfikacji, współobecności, współdecydowania określonego granicami społecznej identyfikacji podmiotu z innymi uczestnikami życia wspólnotowego, wyodrębnionymi w podmiotowej i przedmiotowej świadomości, w planach przestrzeni: rodzinnej, lokalnej, regionalnej, krajowej, narodowej, cywilizacyjnej, wyznaniowej itd.²

Pojęcie przestrzeni w naukach społecznych – ekologia rozwoju człowieka

W psychologii pojęcie przestrzeni początkowo również utożsamiane było z fizycznym miejscem rozwoju człowieka, co swój wyraz miało w założeniach ekologii rozwoju człowieka. Ekologia człowieka zajmuje się badaniem wszel-

¹ J. Modrzewski, *Studia i szkice socjopedagogiczne. Aktualia*, Poznań – Kalisz 2011, s. 162.

² Tamże, s. 163.

kich powiązań między genetycznie uwarunkowanymi właściwościami biologicznymi człowieka a czynnikami pochodzącymi od środowiska zewnętrznego. Z. Wolański definiuje ekologię człowieka jako naukę interdyscyplinarną, która bada procesy biologiczne i społeczne zachodzące między ludźmi (jednostkami, populacjami i społecznościami) oraz środowiskiem, w jakim żyją (totalnym) – to jest przyrodniczym, społecznym, technicznym i kulturowym. Zwraca uwagę na fakt, iż jest to nauka o interakcjach zachodzących między ludźmi a środowiskiem. Badania tych relacji mają charakter interdyscyplinarny³. Człowiek egzystuje w ścisłym powiązaniu ze środowiskiem naturalnym i społecznym. Jest to naturalny proces rozwoju ludzkości i nie można się jemu przeciwstawiać. Człowiek wpływa na środowisko i środowisko wpływa na człowieka. H.G. Marten uważa, że ekologia człowieka to nauka badająca czasowo-przestrzenne relacje ekologiczne egzystencji ludzkiej oraz wpływ struktur społecznych na zachowanie człowieka, czyli zwraca uwagę na fakt, że nie tylko środowisko wpływa na człowieka, ale również człowiek wpływa na zależności społeczne i na środowisko, w którym się rozwija. Zdaniem H.G. Martena, ekologia człowieka to nauka zajmująca się człowiekiem, który kieruje zmianami strukturalno-funkcjonalnymi środowiska przyrodniczego⁴.

Natomiast według E. Kościńskiego,

ekologia człowieka jest nauką o strukturze i funkcji przekształconej przez człowieka przyrody, i o człowieku jako czynniku kierującym tymi zmianami. Ekologia człowieka stara się wyjaśnić wpływ wszystkich sfer środowiska naturalnego i sztucznego na rozwój rodowy i osobniczy człowieka, oraz ukazać takie przeobrażenia środowiska, które nie tworzą zagrożeń dla człowieka⁵.

Człowiek pragnący się rozwijać, nastawiony na osiągnięcie sukcesu musi zdawać sobie sprawę z powyższych zależności, w przeciwnym razie istnieje zagrożenie ograniczenia własnej egzystencji i zdanie się na los, bez czynnego udziału w przekształcaniu własnego środowiska społeczno-ekonomicznego. Człowiek świadomy ograniczeń i zagrożeń tkwiących we własnym, najbliższym otoczeniu stara się zmienić sytuację, wpływając w sposób realny i czynny na dalszy swój los.

Ekologia człowieka najbliższe otoczenie człowieka określa mianem środowiska i siedliska. Są różne rodzaje środowisk: fizyczne, geograficzne, biotyczne, społeczne, kulturowe czy przyrodnicze – naturalne i sztuczne. To ostatnie jest przykładem aktywnego wpływu człowieka na własny los poprzez przekształcanie środowiska. Różne elementy środowiska działają w różny sposób na człowieka. W związku z tym konieczne jest wyodrębnienie czynników

³ A. Malinowski, *Wstęp do antropologii i ekologii człowieka*, Łódź 1999.

⁴ Tamże, s. 45.

⁵ Tamże, s. 67.

wywierających istotny wpływ na rozwój człowieka, gdyż istnieją czynniki, które nie wpływają bezpośrednio na jednostkę i nie mają takiego znaczenia w jego rozwoju. W. Sedlak (1967) podkreśla brak możliwości rozdzielenia osobnika i środowiska, gdyż jest ono niejako integralnie związane z organizmem, jest funkcjonalnie z nim sprzężone, a granica pomiędzy osobnikiem a środowiskiem jest umowna⁶.

⁶ W naukach przyrodniczych (Studia Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 10. Zeszyt 3 (19) / 2008 65 za: T. Olenderek, *Funkcja jako cecha przestrzeni*, http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/sim19_pdf/7_Olenderek.pdf (2011.09.22), można wygenerować kilka cech, którymi określa się przestrzeń w odniesieniu do układów przedmiotów i podmiotów w niej uczestniczących:

Ciągłość – cecha przypominająca, że przestrzeń nie jest zamknięta. Każdy jej fragment sąsiaduje z innymi fragmentami i co istotne – zachowane są pomiędzy nimi wzajemne relacje.

Skończoność – nie ma ona substytutu – nie można jej zastąpić innym dobrem, nie można jej też wyprodukować. Ze względu na tę cechę dochodzić może do konfliktów wynikających z niedoboru przestrzeni w odniesieniu do liczby osób ją zajmujących.

Opór – uwzględnienie oporu przestrzeni leży u podstaw klasycznych teorii gospodarki przestrzennej; m.in. teorii lokalizacji produkcji rolnej von Thünera czy teorii lokalizacji przemysłu Webera. Ta cecha może mieć odniesienie w optymalizacji lokalizacji osób zajmujących daną przestrzeń.

Wypełnienie – to także podstawowa cecha przestrzeni. Wypełnienie może mieć postać ciał stałych (budynki, drzewa), cieczy (rzeki, morza) lub gazów. Z cechą tą wiąże się również zestaw pojęć, idei i praw tworzonych, odkrywanych lub doświadczanych przez człowieka (przestrzeń ekonomiczna i społeczna). Charakter wypełnienia przestrzeni określany jest przez inne jej cechy, jak skończoność, zróżnicowanie i dynamika.

Zróżnicowanie – oczywista cecha przestrzeni geograficznej. Jest to rezultat nierównomiernego jej wypełnienia zasobami naturalnymi oraz efektami działalności człowieka. Zróżnicowanie przestrzeni wywiera istotny wpływ na teoretycznie optymalny sposób użytkowania jej przez człowieka. Jego realizacja może napotkać na problemy wynikające z niedogodnego rozmieszczenia zasobów lub kumulacji ich w pewnych obszarach, przez co mogą być one różnie wykorzystywane, co często prowadzi do konfliktów. Wiele razy w takich przypadkach decydują ostatecznie czynniki ekonomiczne. Przestrzeń użytkowana powinna być wykorzystywana w sposób przynoszący jak największe zyski.

Struktura – stosunkowo rzadko wyróżniana cecha przestrzeni, może dlatego, iż silnie związana jest z cechą poprzednią. Właściwie każda dyscyplina opierająca się na badaniu lub wykorzystaniu przestrzeni wprowadziła własny jej podział (mający zwykle charakter regionalizacji) na jednostki powierzchniowe.

Dostępność – ma charakter publiczny, co oznacza powszechną dostępność przestrzeni oraz swobodę korzystania z jej zasobów. W praktyce mogą być one ograniczone barierami naturalnymi oraz normami prawnymi lub zwyczajami. Chodzi tu o dążenie do takiego sposobu użytkowania przestrzeni, żeby nie naruszało ono praw innych jej użytkowników.

Wartość – cecha stanowiąca konsekwencję jej skończoności. Na ogół, w pierwszym rzędzie, wymienia się jej wartość ekonomiczną, której miarą jest odpowiednia, rynkowa wycena danego jej fragmentu (nieruchomości). Metody określania przyrodniczej (ekologicznej) oraz społecznej (kulturowej) wartości przestrzeni również stale są rozwijane. Ulegają zmianie ze względu na znaczenie określenia przestrzeni ekologicznej lub kulturowej.

Dynamika – związana ze zmiennością lub rozwojem przestrzeni, przy czym zmienność ta może wynikać zarówno z przyczyn naturalnych, jak i z powodu działalności człowieka. Ta ce-

Człowiek jest istotą społeczną, wzrastającą w określonym środowisku, za-tem dużym zainteresowaniem cieszy się ekologia człowieka wśród teoretyków nauk społecznych. Koncentrują się jednak oni na zagadnieniach związanych z najbliższym otoczeniem społecznego funkcjonowania jednostki, pomijając w większości aspekt związany z ochroną środowiska w ujęciu biologicznym.

Środowisko w naukach społecznych rozpatrywane jest z perspektywy interakcjonizmu. Ujmuje on środowisko i człowieka jako otwarty system złożony z podsystemów o hierarchicznej strukturze, wchodzących stale we wzajemne dynamiczne związki i stosunki oraz współdziałających na sobie⁷. Szwedzki psycholog D. Magnusson zwraca uwagę na dwoistość relacji, stanowiącą podstawę interakcyjności. Z tej perspektywy człowiek staje się podmiotem działającym, mającym wpływ na środowisko⁸.

Środowisko, w jakim rozwija się człowiek nie tylko dostarcza bodźców i zdarzeń, które stymulują rozwój, ale również jest nośnikiem informacji, dzięki którym jednostka może panować nad sytuacją. Działania podejmowane przez jednostkę zależą od cech jej temperamentu i od wzorców, jakie znajduje w swoim najbliższym otoczeniu⁹.

Relacje między rozwijającym się organizmem a otoczeniem interesują badaczy ludzkiego rozwoju, także przyjmujących jako układ odniesienia dla swych rozważań koncepcje o rodowodzie natywistycznym. Powiązania człowieka ze środowiskiem są szczególnie ważne dla wyjaśnienia zachowań każdej jednostki, gdyż rozwój przebiega zawsze w jakimś otoczeniu społecznym, zorganizowanym na wielu poziomach. Rozwój dzieje się także w określonym czasie, co nie oznacza tylko tego, że ma określone tempo i dynamikę, ale również że rozwijający się człowiek patrzy na świat z perspektywy swojej przeszłości, dzięki której czerpie wiedzę, jak działać w różnych sytuacjach, jest zanurzony w swoim „tu i teraz”, aktualnie doświadczając nacisków i wpływów zewnętrznych, ale także planuje swoją przyszłość¹⁰. Jednostka jest uwikłana w pewien układ, system, dzięki któremu funkcjonuje i który w miarę upływu czasu zmienia się i ewoluuje. Oznacza to, że nie tylko jednostka się zmienia, ale także kontekst jej rozwoju ulega wpływom i zamianom.

U. Bronfenbrenner i A.C. Crouter w swoich rozważaniach odróżniają pojęcie „środowiska” od pojęcia „kontekst”¹¹. Dwie jednostki rozwijające się

cha przestrzeni wskazuje na możliwość przekształcania przestrzeni przez człowieka na własny użytek.

⁷ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

⁸ Por. E. Karmolińska, *Młodzież ze środowisk zagrożonych marginalizacją wobec własnej przyszłości*, Poznań – Leszno 2009, s. 79-95.

⁹ Por. tamże.

¹⁰ Por. K. Obuchowski, *Adaptacja twórcza*, Warszawa 1985.

¹¹ Środowisko to: „każde zdarzenie istniejące poza organizmem, które może mieć wpływ na rozwój tego organizmu i na które organizm może także mieć wpływ”. „Poza” nie ozna-

w takim samym środowisku i o podobnych sposobach myślenia mogą wybrać znacznie odmienne od siebie drogi postępowania, gdyż ich subiektywna „przestrzeń życiowa” jest znacznie odmienna od obiektywnej.

U. Bronfenbrenner ujmuje społeczne środowiska rozwoju człowieka jako układ wzajemnie zależnych od siebie podsystemów, „mieszczących się jeden w drugim jak rosyjskie lalki-matroszki”¹². Zwraca uwagę na fakt, iż każdy człowiek w indywidualny sposób interpretuje oraz analizuje swoje środowisko i to w jaki sposób postrzega swoje otoczenie wpływa na „jego rzeczywistość”. Ponadto, zwraca uwagę na wpływ otoczenia na jednostkę, a może on być bezpośredni, związany z tym w jakie interakcje wchodzi jednostka w danym siedlisku, oraz pośredni, czyli zdarzenia i sytuacje w innym siedlisku, w których jednostka bezpośrednio nie uczestniczy, mają na nią wpływ przez innych uczestniczących w nim ludzi, którzy są powiązani z tą jednostką.

Jednostka w ciągu swojego życia nie rozwija się tylko w jednym siedlisku, zmienia je i wówczas następuje zmiana pełnionej roli; musi nauczyć się funkcjonować w innym środowisku, gdyż zajmuje inną pozycję społeczną, wchodzi w odmienne interakcje, podejmuje inne działania. W koncepcji U. Bronfenbrennera taka zmiana środowiska i funkcjonowania jednostki nazywana jest przejściem/przesunięciem ekologicznym.

U. Bronfenbrenner rozróżnia cztery rodzaje systemów, w których rozwija się jednostka: mikrosystem, czyli: „wzorzec aktywności, ról społecznych i relacji interpersonalnych doświadczanych przez rozwijającego się człowieka w danym siedlisku, charakteryzującym się różnymi właściwościami fizycznymi i materialnymi”, mezosystem, czyli: „wzajemne relacje pomiędzy dwoma lub więcej siedliskami, w których aktywnie uczestniczy rozwijający się człowiek, np. dla dziecka będą to relacje dom – szkoła – sąsiedzka grupa rówieśników, dla dorosłego będą to relacje rodzina – praca – życie towarzyskie”, egzosystem, czyli: „jedno lub więcej siedlisk, w których rozwijający się człowiek aktywnie uczestniczy, ale to, co się w nich dzieje, pozostaje pod wpływem tego – bądź wpływa na to – co dzieje się w siedliskach, w których aktywnie działa” i makrosystem, czyli: „zawartość, na poziomie i formy, i treści systemów niższego rzędu (mikro-, makro-, egzosystemu), istniejąca lub mogąca istnieć, w ramach danej subkultury lub kultury, ujmowana jako

cza dosłownie „na zewnątrz organizmu”, ale w przypadku rozwoju człowieka odnosi się do wszystkiego, co występuje i działa poza jego psychiką. Oznacza to, że ludzie żyją w podobnych środowiskach zewnętrznych i doświadczają nacisków, płynących ze swych „środowisk” wewnętrznych, czyli organizmów rozwijających się pod wpływem podobnych genotypów. Natomiast, kontekst rozwoju jest inny dla każdego człowieka. Wynika to z interakcji wpływów środowiska wewnętrznego i otoczenia jednostki w danym okresie oraz tego, jak zaistniała sytuacja zostanie przez jednostkę zinterpretowana. Za: A. Brzezińska, *Społeczna psychologia rozwoju*.

¹² Tamże.

całość łącznie z leżącą u jej podstaw ideologią czy systemem przekonań” (U. Bronfenbrenner)¹³.

Przestrzeń życiowa jednostki jest zatem systemem połączonych podsystemów, które mogą w takim samym lub zróżnicowanym stopniu wpływać na samą jednostkę, będącą w centrum tej przestrzeni. Człowiek ze swoją przestrzenią, będąc częścią większej całości, ma wpływ na funkcjonowanie swoje i przekształcanie środowiska, w którym funkcjonuje, zgodnie z zasadą asymilacji i akomodacji. Proces stanowiący o rozwoju człowieka w środowisku wiąże się z asymilacją oddziaływań systemu środowiska oraz akomodacją, w którym dokonują się zmiany w jednostce poprzez zmiany w aktywności¹⁴. Relacje jednostki z otoczeniem mają przybierać różne formy.

Zbigniew Zaborowski¹⁵ zwraca uwagę na istnienie trzech postaci zależności między człowiekiem a jego otoczeniem:

1. Uległość, przystosowanie, oznaczające podporządkowanie się jednostki światu, pogodzenie się z faktem, że świat jest silniejszy.
2. Równoważenie się ze światem na drodze interakcji symbolicznej. Jednostka przystosowuje się do świata, ale zarazem wywiera w ograniczonym zakresie na niego wpływ, zmieniając go.
3. Przewaga jednostki nad światem. Niekiedy jednostka realizując własne zamierzenia w określonej dziedzinie uzyskuje przewagę nad światem. Może przewyciężyć warunki biologiczne, społeczne czy nawet dotyczące jej samej różnego typu determinacje psychiczne¹⁶.

Dlatego też można mówić o wpływie ograniczonym lub szerokim środowiska na rozwój człowieka.

W psychologii pojęcie rozwoju człowieka rozpatrywane jest na podstawie możliwości diagnozy i opisu specyficznych dla człowieka reakcji. Zachowanie jednostki najczęściej opisywane jest w różnego rodzaju kontekstach, bez których nie można jednoznacznie ocenić, czy człowiek rozwija się zgodnie z normą czy jego rozwój jest zaburzony. Psychologowie traktują człowieka jako zbiór zachowań, na które składa się jego osobowość. Mnogość teorii dotyczących osobowości człowieka pozwala na uszeregowanie ich w pewne reguły. „Zasadnicza różnica między teoriami osobowości wiąże się z tym, w jakim stopniu stosują się one do zasady holizmu”¹⁷. Przestrzeń życiowa jednostki w dużym stopniu uogólnienia jest tym, co jednostkę otacza. Zasada holizmu zakłada właśnie, że zachowanie człowieka może

¹³ Tamże.

¹⁴ M. Tyszkowa, *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju psychicznego jednostki: propozycja interpretacji poznawczej*, Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej, 1993, I, 2.

¹⁵ Z. Zaborowski, *Stosunki międzyludzkie*, Warszawa 1976, s. 255.

¹⁶ S. Olszewski, *Postrzeżenie przestrzeni życiowej przez młodzież z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście zachowań agresywnych*, Kraków 2005, s. 12.

¹⁷ C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 2002, s. 32-33.

być postrzegane tylko w kategoriach kontekstu w jakim zaistniało. Zdaniem holistów, pozytywne rezultaty diagnostyczne mogą wywodzić się z założenia, że jednostka jest całością łącznie ze swoim otoczeniem. Zatem, przestrzeń w psychologii stanowi swoistą syntezę jednostki ze środowiskiem w jakim się rozwija. Traktowanie jednostki i środowiska jako całości jest charakterystyczne dla dwóch odrębnych stanowisk teoretycznych. Pierwsze można określić jako stanowisko organicystyczne (*organismic position*), natomiast drugie – jako psychologia pola. Zgodnie z pierwszym,

wszystkie czynności jednostki są wzajemnie powiązane, a każda czynność może być rozumiana jedynie na tle innych działań jednostki. Stanowisko to nie zakłada, iż zachowania są ze sobą powiązane i dlatego nie mogą być wyjaśnione i badane za pomocą analizy, lecz także kładzie nacisk na biologiczne podłoże zachowania. Zachowanie powinno być zatem rozpatrywane w kontekście innych zachowań jednostki, a także z punktu widzenia towarzyszących mu fizjologicznych i biologicznych procesów. Wszelkie zachowania jednostki oraz jej funkcjonowanie biologiczne tworzą organiczną całość. Całości tej nie można zrozumieć, jeśli analizuje się jej oddzielne fragmenty¹⁸.

Przestrzeń człowieka jest zatem tym obszarem, w którym zachodzą wszystkie jego zachowania, reakcje i interakcje. Jednocześnie składają się na nią te elementy, które mając swój wpływ na kształtowanie myślenia człowieka o sobie i otoczeniu zostały zinternalizowane i przyjęte za swoje, tworząc tym samym światopogląd człowieka, którym się on kieruje. Przestrzeń człowieka jest zatem powiązana z rozwojem jednostki, pojmowanym jako relacje organizmu z otaczającym je środowiskiem. W przestrzeni jednostki znajdują się nie tylko obecne zdarzenia i rzeczywistość ją otaczająca, ale również te elementy z osi czasu, które uwarunkowały jednostkę w obszarze określonej osobowości. Przestrzenią są te aspekty rozwoju, które związane są z czasem.

Rozwój dzieje się też w czasie, co nie oznacza tylko tego, że zmiany rozwojowe mają swoje tempo i dynamikę, ale również – uznając problem z perspektywy rozwijającej się osoby – że osoba ta jest zawsze zanurzona w swej przeszłości, skąd czerpie wiedzę o tym, jak działać w różnych sytuacjach¹⁹.

Przestrzenią jednostki nie jest tylko otaczające ją środowisko obecne, ale również przeszłe zdarzenia, które ukształtowały jednostkę i perspektywa temporalna, którą jednostka tworzy by rozwijać swój potencjał.

Jednostka wraz ze swoim otoczeniem tworzy pewien układ/system, który w miarę upływu czasu zmienia się i ewoluuje, co oznacza, iż nie tylko jednostka, ale także jej kontekst życia ulega rozwojowi²⁰.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ A. Brzezińska, *Spółeczna psychologia rozwoju*, s. 189.

²⁰ U. Bronfenbrenner, A.C. Crouter, 1983, s. 360, za: Tamże.

Przestrzeń jednostki powinna być rozpatrywana na podstawie wnikliwej analizy obecnego i przeszłego otoczenia/środowiska, w którym jednostka się rozwija.

Ujęcie holistyczne przestrzeni rozwoju człowieka – psychologia pola

Zgodnie z drugim stanowiskiem holistycznym, określanym jako psychologia pola, zachowanie jednostki jest nierozdzieloną jednością aktu zachowania i kontekstu środowiska, w jakim się jednostka rozwija.

Jeśli próbuje się zrozumieć dany przejaw zachowania bez szczegółowego określenia pola, w którym zachowanie to zachodzi, to pomija się znaczną część bardzo istotnych czynników. Aczkolwiek zachowanie jest częściowo determinowane przez czynniki wewnętrzne, to jednak równie potężne siły oddziałują na jednostkę z zewnątrz. Te zewnętrzne siły można uchwycić jedynie wtedy, kiedy uwzględną się wszystkie znaczące elementy środowiska²¹.

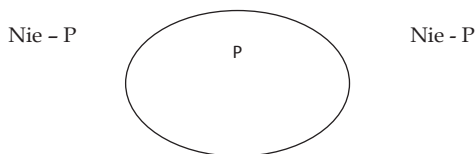
W psychologii pola pojęcie przestrzeni odgrywa zasadnicze znaczenie. To właśnie przestrzeń, w której rozwija się człowiek, ma na niego największy wpływ, a czynniki wewnętrzne, tylko/aż korespondują z napotkaną rzeczywistością, zgodnie z założeniami racjonalizmu genetycznego.

Pomimo iż pierwsze teorie związane z psychologią pola pojawiły się w nurcie psychologii postaci, którego głównymi przedstawicielami byli M. Wertheimer, W. Köhler i K. Koffka, to jednak K. Lewin, którego teoria pola powstała pod wpływem psychologii postaci i psychoanalizy, odnosi się bezpośrednio do pojęć związanych z przestrzenią, w której funkcjonuje człowiek i w kontekście której opisywana jest jego osobowość. Nie można bowiem interpretować zachowania jednostki w oderwaniu od jego kontekstu, dlatego rozważania dotyczące relacji międzypokoleniowej muszą być osadzone w realiach kontekstów egzystencjalnych obu pokoleń. Struktura osobowości, która stanowi wyznacznik tego, z jaką osobą mamy do czynienia i co ją kształtuje, jest według K. Lewina prezentowana w formie wyodrębnionego bytu, przedstawionego jako odrębna całość oddzielona od wszystkiego innego na świecie.

Oddzielenia osoby od reszty wszechświata dokonuje się rysując figurę zamkniętą. Granica tej figury oznacza granice istoty zwanej osobą. Wszystko, co leży wewnątrz tej granicy, jest P (osobą – *person*), wszystko, co leży na zewnątrz tej granicy, jest nie-P²².

²¹ C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, s. 33.

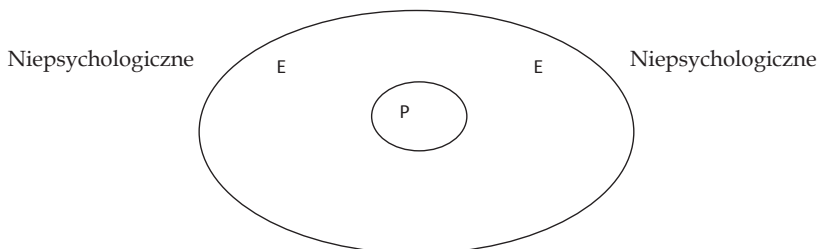
²² Tamże, s. 359.

Ryc. 1. Granica Bytu i środowiska

Źródło: C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 2002, s. 359

Oddzielenie osoby od pozostałej części wszechświata czyni ją zarazem odrębnym bytem odgradzonym od reszty świata i jednocześnie podkreśla włączenie jej w większy obszar. Aby dokonać jednak zróżnicowania w aspektach istotnych dla jednostki i tych mniej dla niej ważnych, funkcjonujących we wszechświecie, należy dokonać zobrazowania środowiska psychologicznego, w którym jednostka funkcjonuje. W koncepcji K. Lewina jest to kolejny obszar zamkniętej figury, większej od koła przedstawiającego osobę i zawiera je w sobie. Przy czym, nowa figura nie może mieć w żadnym miejscu wspólnej granicy z kołem reprezentującym osobę.

Ryc. 2. Środowisko psychologiczne jednostki

Źródło: C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, s. 359
 P (osoba) + E (środowisko psychologiczne) = L (przestrzeń życiowa)

Otrzymaliśmy w ten sposób rysunek koła znajdującego się wewnątrz elipsy, lecz nie dotykającego jej. Obszar między obwodami obu tych figur przedstawia środowisko psychologiczne – E (*psychological environment*). Cały obszar wewnątrz elipsy, z kołem włącznie, to przestrzeń życiowa – L (*life space*). Obszar na zewnątrz elipsy reprezentuje niepsychologiczne aspekty świata²³.

Owe niepsychologiczne aspekty rzeczywistości nie są bez znaczenia w ocenie kondycji człowieka. Niepsychologiczne aspekty życia człowieka

²³ Tamże. s. 360.

mogą, ale nie muszą, wpływać na aspekty psychologiczne. Tym samym, przestrzeń fizyczna, w jakiej funkcjonuje człowiek, może wywierać wpływ na kondycję psychiczną jednostki. Z psychologicznego punktu widzenia interesujące są zatem tylko te aspekty przestrzeni fizycznej, które mają wpływ na osobowość i kondycję psychiczną jednostki. K. Lewin w swojej teorii stara się wyjaśnić indywidualne zachowanie i przeżywanie działaniem sił pola, to znaczy aspektami aktualnie przeżywanej sytuacji, oddziaływaniem sił psychicznych tkwiących w człowieku i ogólnie całej jego przestrzeni życiowej²⁴. Zachowanie jest, według K. Lewina, warunkowane przez siły pewnego konkretnego pola, które nazywa przestrzenią życiową (*lifespace*). Przestrzeń życiowa jest sumą wszystkich faktów, które w określonej sytuacji i określonym momencie determinują zachowanie konkretnej osoby albo grupy.

Przestrzeń życiowa jest bowiem wszechświatem psychologa, jest całą rzeczywistością psychologiczną. Zawiera ogół możliwych faktów zdolnych determinować zachowanie jednostki. Obejmuje wszystko, co trzeba wiedzieć, aby zrozumieć konkretne zachowanie pojedynczej istoty ludzkiej w danym środowisku psychologicznym i w danym czasie²⁵.

Zatem, przestrzeń życiowa każdej osoby lub grupy jest ograniczona, to znaczy zawiera jedynie te fakty, które obecnie i bezpośrednio mają znaczenie dla zachowania. K. Lewin

ujmuje w przestrzeni życiowej wyłącznie te fakty występujące w momentalnym odcinku czasu, ponieważ wszystkie zdarzenia przeszłe mogą oddziaływać jedynie przez swą reprezentację w teraźniejszości²⁶.

Należy jednak uważać, gdyż fakty mogą przenikać ze środowiska niepsychologicznego do przestrzeni życiowej i zwrrotnie – zdarzenia w polu psychologicznym mogą zmienić fakty zewnętrzne, które zwrrotnie wpłyną na osobę. K. Lewin zakładał, że jednostka nie jest homogeniczna, lecz jej stopień zróżnicowania może być duży. Heterogeniczność osoby dzieli jednostkę na odrębne, choć korespondujące ze sobą i zależne od siebie nawzajem części.

Przestrzeń w relacjach międzygeneracyjnych

W relacjach międzypokoleniowych mamy do czynienia z sytuacją spotykania się i przenikania wzajemnego różnych obszarów, w których funkcjo-

²⁴ M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, Kraków 1996.

²⁵ S.C. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, s. 363.

²⁶ R.E. Baldwin, za: M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*.

nują powiązane ze sobą jednostki, co powoduje, że ich pola psychologiczne przenikają się wzajemnie, stając się dla siebie heterogenicznym środowiskiem rozwoju. Pomimo iż jednostki w rodzinie funkcjonują względem siebie w aktualnym czasie, to ich pole psychologiczne zostało ukształtowane na podstawie innych doświadczeń i relacji z niepsychologicznymi aspektami środowiska, których charakter interakcyjny przebiegał w innym czasie. Środowisko jednostki nie jest środowiskiem homogenicznym,

w którym wszystkie fakty wywierają jednakowy wpływ na daną osobę. W takim środowisku osoba miałaby całkowitą swobodę ruchów, ponieważ nie byłoby żadnych barier, które by jej przeszkadzały²⁷.

Taki stan rzeczy oczywiście nie jest możliwy, gdyż istnieje zbyt duża pionowa i pozioma destabilizacja oraz zmienność czynników zewnętrznych wszystkich osób i wewnętrznych, które przenikając do pola zewnętrznego oddziałują na siebie wzajemnie.

Jest pewna różnica między zróżnicowaniem osoby a zróżnicowaniem środowiska. Nie jest konieczne wyodrębnienie rozmaitych regionów środowiskowych. Środowiska nie zawierają niczego takiego, co można by porównać do warstwy percepcyjno-motorycznej czy strefy wewnątrzno-osobistej. Wszystkie regiony środowiska są podobne. Z tego powodu każdy układ krzyżujących się linii będzie odpowiadać naszym obecnym celom. Należy jednak podkreślić, że jeśli ktoś chce zrozumieć zachowanie, to w konkretnej reprezentacji pewnej osoby, znajdującej się w określonej sytuacji psychologicznej w danym momencie, musi dokładnie znać liczbę środowisk subregionów i ich względne położenia, a także ścisłą liczbę komórek w sferze wewnątrzno-osobistej i ich wzajemne położenia²⁸.

W rodzinie to co wydarzy się w polu psychologicznym jednego członka rodziny, najczęściej nie pozostaje bez znaczenia dla pozostałych osób. Jednocześnie, stopień bliskości fizycznej osób niekoniecznie musi być jednoznaczny z możliwością przenikania się wzajemnie pól psychologicznych dwóch osób. I tak, w rodzinie może być sytuacja dużej przenikalności pól psychologicznych wówczas, gdy istnieje otwartość wobec członków rodziny lub brak, czy raczej znikomy wpływ, członków rodziny na siebie wzajemnie, kiedy zachowania w rodzinie są raczej zamknięte.

Dwa regiony mogą być położone bardzo blisko siebie, a nawet mieć wspólną granicę, a jednak nie wpływają na siebie ani nie są wzajemnie dla siebie dostępne. Stopień powiązania czy wzajemnej zależności jest nie tylko kwestią liczby granic, jakie trzeba przekroczyć, lecz uzależniony jest od siły oporu stawianego przez granicę²⁹.

²⁷ S.C. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, s. 363.

²⁸ Tamże, s. 364.

²⁹ Tamże s. 365.

Jeżeli opór jest znaczący, to nie ma znaczenia jak blisko fizycznie od siebie znajdują się dwa pola. W przestrzeni międzygeneracyjnej, czyli tej która dotyczy na przykład dzieci i rodziców, istotny jest fakt nie tylko bliskości fizycznej (zamieszkiwania wspólnie domu), ale bliskości psychicznej, która różnicuje pola psychologiczne jednych i drugich, i pozwala na elastyczność zarówno w obrębie granic jak i struktury pola. Analiza przestrzeni międzygeneracyjnej będzie raczej bardziej dotyczyła pola psychologicznego niż pola fizycznego jednostek. Fizyczna lokalizacja jednostek może być w tym samym polu fizycznym, na przykład we wspólnym domu, natomiast ich psychiczna aktywność może i najczęściej jest umiejscowiona poza domem, w szczególności w sytuacji dorastających dzieci, gdzie ich aktywność często wykracza poza obszar domowych zainteresowań. „Zrozumienie konkretnej sytuacji psychologicznej wymaga zatem, żebyśmy wiedzieli, gdzie dana osoba jest zlokalizowana w swoim środowisku psychologicznym”³⁰.

Przestrzeń międzygeneracyjna będzie zatem regionem, w którym odbywają się wszelakie relacje pomiędzy dziećmi i rodzicami, w których biorą również udział wewnętrzne reprezentacje rodzica w dziecku i dziecka dla rodzica. Oznacza to, że należy poza aktualnymi relacjami rozpatrywać również to, co dla każdej strony miało znaczenie w przeszłych relacjach, które wpłynęły w znaczący sposób na te obecne. Jednakże, należy ograniczyć się tylko do tych aspektów z przeszłości, które w znaczący sposób ujawniają się w obecnej sytuacji. Postrzeganie przestrzeni międzygeneracyjnej związane jest ze światopoglądem każdej ze stron interakcji. Pomimo iż zgodnie z zasadą współczesności, ani przeszłość ani przyszłość nie mogą wpływać na obecne zachowania, to jednak szczególnie w sytuacji relacji międzygeneracyjnych

(...) postawy, uczucia i myśli odnoszące się do przeszłości i przyszłości mogą mieć znaczny wpływ na ich postępowanie (...). Teraźniejszość trzeba więc przedstawić jako zawierającą psychologiczną przeszłość, jak i psychologiczną przyszłość³¹.

W relacjach międzypokoleniowych taka zasada nabiera większego znaczenia, gdyż w ramach tych relacji kształtowana jest osobowość, światopogląd i strategia radzenia sobie z sytuacjami kryzysowymi. Dlatego, ta przestrzeń jest jedną z najistotniejszych, gdyż od niej zależy kształtowanie przestrzeni życiowej. Myśląc o powyższej przestrzeni, odwołuję się do koncepcji przestrzeni przywoływanej przez socjologów jako tej, która wyznacza kierunek traktowania jednostki w kontekście interakcji społecznych. Przestrzeń staje się społeczna wówczas, kiedy zaczyna się identyfikować ją takim czy innym układem, w tej sytuacji jest to układ rodzinny. E. Durkheim

³⁰ Tamże, s. 369.

³¹ K. Lewin, *A dynamic theory of personality*, New York 1951, s. 53-56.

(...) traktował przestrzeń jako podstawową kategorię umysłu, umożliwiającą jednostkom tworzenie jakichkolwiek form życia społecznego i efektywnego, zgodnego z oczekiwaniami funkcjonowania w nich. Jego zdaniem wyobrażenie przestrzeni umożliwia jednostkom dokonywanie podstawowej kategoryzacji danych doświadczenia zmysłowego na zasadzie ich przypisania podmiotowo wyobrażeniowym strefom (planom) owej przestrzeni, które w doświadczeniu socjalizacyjnym jednostek i ich kategorii wyposażone są (zawierają) właściwe sobie cechy, a przede wszystkim wartości. (...) sformułował tezę, że społecznie wyobrażana przestrzeń odwzorowuje organizację życia społecznego, a zwłaszcza jej symboliczny wymiar zawarty w znaczeniach przypisywanych wartościom, ideałom, wierzeniom, stanom rzeczy, sytuacjom itp.³²

W tym kontekście przestrzeń socjologiczna związana jest z przestrzenią psychologiczną. Rodzina, która jako pierwsza konstruuje przestrzeń społeczną w reprezentacji psychicznej jednostki, wpływa w zasadniczy sposób na jej przestrzeń życiową.

Przestrzeń życiowa składa się z osoby otoczonej przez środowisko psychologiczne, które w kontekście relacji międzypokoleniowych składać się będzie z regionów, wpływających zarówno na jedno, jak i na drugie pokolenie. Owe regiony mogą korespondować ze sobą, przenikać się wzajemnie lub tworzyć sprzeczne, konfliktowe pola działania, czy być wobec siebie obojętne. Osoba funkcjonująca w przestrzeni jest

(...) zróżnicowana na region percepcyjno-motoryczny oraz region wewnątrz-osobowy. Region wewnątrz-osobowy podzielony jest z kolei na grupę komórek obwodowych i komórek centralnych. Również środowisko psychologiczne jest zróżnicowane na regiony. Przestrzeń życiowa okala otoczką zewnętrzną, która stanowi część nie psychologicznego, czyli obiektywnego środowiska. Regiony, osoby i środowiska są rozdzielone granicami, które mają cechę przenikalności. Regiony przestrzeni życiowej są powiązane ze sobą, dzięki czemu fakt w jednym regionie może wpływać na fakt w innym regionie. (...) Stopień powiązania, czyli stopień wzajemnego wpływu między regionami, jest zdeterminowany przez siłę granic, liczbę regionów oddzielających od siebie dane regiony oraz cechy powierzchniowe tych regionów. Regiony środowiska określa się jako powiązane ze sobą, gdy dana osoba może dokonywać przemieszczenia między regionami. Regiony osoby uważa się za powiązane, gdy mogą komunikować się ze sobą³³.

Regiony w przestrzeni międzygeneracyjnej dzielą się na te o znaczącym wpływie na kształtowanie relacji i na mogące nie wywoływać większych zmian w przestrzeni dzieci i rodziców. Przy czym, regiony, w których funkcjonują rodzice mają większy wpływ na dzieci, niż regiony dzieci na rodziców, jednak wraz z wiekiem dzieci można zauważyć coraz mniejszą komunikację pomiędzy regionami rodziców i młodzieży. Zależności w relacjach pomiędzy regionami w rodzinie są najistotniejsze w procesie rozwoju dzieci-

³² J. Modrzewski, *Studia i szkice*, s. 163-164.

³³ C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, s. 372.

ka. Nie wszystkie elementy środowiska/regionów w jednakowym stopniu oddziałują na jednostkę, jak również w niejednakowym stopniu poddają się oddziaływaniom z jej strony. Jednostka równocześnie poddawana jest wpływom wielu różnych elementów środowisk, niemniej jednak początkowo największy wpływ na jednostkę ma rodzina, następnie inny znaczący dorosły, a w wieku dojrzewania – grupa rówieśnicza, przy czym relacje wewnątrzrodzinne są zarazem gruntem czy wzorcem dla działań rówieśniczych, na które zwrotnie wywierane są wpływy pochodzące z relacji rówieśniczych. Analizując przestrzeń międzygeneracyjną, należy mieć świadomość zachodzenia na siebie granic różnych regionów funkcjonowania jednostki, zarówno w obszarze przestrzennym, jak i czasowym. Te ważne z punktu widzenia jednostki relacje rodzinne stają się dla dorastających już dzieci matrycą dla kształtowania relacji rówieśniczych. Wartości rodzinne, które ukształtowały człowieka, stanowią „filtr, przez który muszą przejść wszelkie inne wpływy zewnętrzne, pochodzące spoza środowiska rodzinnego”³⁴. Zgodnie ze wspomnianą wcześniej teorią U. Bronfenbrennera, można wyróżnić dwa konteksty rozwoju jednostki – prymarny i wtórny (sekundarny). Rodzina według tego Autora³⁵ stanowi prymarny, pierwotny kontekst rozwoju dziecka. Relacje, których dziecko uczy się w rodzinie, stają się dla niego wzorcem dla nawiązywania relacji w szkole. Te natomiast odbywają się w określonej społeczności. Można by stwierdzić, iż rodzina, szkoła i społeczność są podstawowymi przestrzeniami, w których porusza się jednostka zdobywając swoje doświadczenie życiowe. Oczywiście, przestrzenie te są wielowymiarowe, co oznacza, że osoby poruszające się w tych przestrzeniach są na tyle zróżnicowane, że często w niestandardowy sposób wpływają na jednostkę.

Przestrzeń, w której kształtuje się ekosystem jednostki, jest więc wielowymiarowa. Można wyróżnić następujące jej aspekty:

- przestrzeń fizyczna – środowisko przyrodniczo-geograficzne, materialne, z uwzględnieniem istotnych dla rozwoju jednostki czynników, takich jak: kontakt z przyrodą, zanieczyszczenie środowiska³⁶, obecność hałasu, zatłoczenie fizyczne³⁷, sposoby odżywiania i in.;
- przestrzeń społeczna – układ oczekiwań społecznych, wartości, idei i poglądów charakterystycznych dla danej zbiorowości ludzkiej;
- przestrzeń kulturowa – związana z wytworami kultury zarówno materialnej, jak i niematerialnej, tworzonymi przez człowieka na przestrzeni wieków. Nosi na sobie

³⁴ F. Adamski za: W. Otrębski, *Szansa na społeczną akceptację. Wybrane uwarunkowania rodzinne poziomu adekwatności osobowej młodzieży z upośledzeniem umysłowym*, Lublin 1997.

³⁵ Za: M. Tyszkowa, *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, Warszawa 2000.

³⁶ M. Ręka, *Ekologiczny świat dziecka*, Lublin 1998.

³⁷ A. Eliaz, *Psychologia ekologiczna*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3 – *Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, red. J. Strelau, Gdańsk 2000.

piętno panujących w danej epoce poglądów, zarazem oddziałując na nie. Współcześnie przestrzeń kulturowa jest zdominowana i tworzona przez środki masowego przekazu;

- przestrzeń czasowa – tworzona przez przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Powiązana jest z oddziałującą na funkcjonowanie jednostki świadomością tradycji, ciągłości pokoleń, związków z przeszłością, jak i z określonymi obawami i nadziejami związanymi z przyszłością. Determinuje tym samym zachowania w chwili obecnej;

- przestrzeń psychologiczna – obejmująca m.in. obraz świata istniejący w umysłach ludzi, emocje, nastawienia dotyczące rzeczywistości,

- przestrzeń informatyczna – związana z rozwojem techniki, Internetu, możliwością szybszej wymiany informacji oraz tworzona przez człowieka tzw. przestrzeń wirtualną, stanowiącą coraz doskonalszą imitację przestrzeni fizycznej, stwarzającą nowe możliwości rozwoju komunikacji interpersonalnej³⁸;

- przestrzeń moralna – przestrzeń norm i zasad wyznaczających kierunek ludzkiego postępowania, ocenę określonych zachowań;

-przestrzeń transcendencji – rzeczywistość sakralna³⁹. Sfera związana z przekraczaniem racjonalności, z tym co niewytłumaczalne, poszukiwaniem przez jednostkę sacrum, sensu własnego życia⁴⁰. (...) Wymienione wyżej wymiary przestrzeni życiowej w różny sposób są powiązane ze sobą, przenikają się nawzajem tworząc części wspólne⁴¹.

Przestrzeń międzygeneracyjna zawiera wszystkie powyższe przestrzenie w sobie. Jest jednocześnie ich twórcą, jak i staje się polem doświadczania powyższych przestrzeni w życiu zarówno dzieci, jak i ich rodziców. W przestrzeni międzygeneracyjnej istnieje wiele wymiarów, które w swój specyficzny dla kształtowania relacji rodzinnych sposób spełniają odpowiednie funkcje.

Przestrzeń międzygeneracyjna jest zatem tym psychologicznym polem funkcjonowania jednostek, w którym spotykają się ze sobą przedstawiciele dwóch następujących po sobie pokoleń, które korzystając z odmiennej orientacji czasowej, tworzą wspólne pole doświadczania aktualnej rzeczywistości. Unikatowość tej przestrzeni jest charakterystyczna z racji specyfiki relacji, jaka łączy przedstawicieli obu pokoleń, wpływających na siebie na rodzinnym gruncie. Współcześnie wyjątkowości tej relacji nadaje specyfika kultury konfiguracywnej lub prefiguratywnej, które zakładają wspólne doświadczanie rzeczywistości lub oddolny charakter jej pojmowania, w którym dorośli poznają świat przez pryzmat doświadczeń dzieci. Analizując przestrzeń międzygeneracyjną, należy brać pod uwagę aktualną rzeczywistość obu pokoleń, nie zapominając o kulturowej i ideowej rzeczywistości, która kształtowała światopogląd jednych i drugich.

³⁸ K. Majgier, *Internet jako przestrzeń komunikacyjna*, Przegląd Psychologiczny, 2000, 43, 2.

³⁹ J. Szmyd, *Psychologia religii*, [w:] *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 603.

⁴⁰ V.E. Frankl, *Homo patiens*, Warszawa 1998.

⁴¹ S. Olszewski, *Postrzeganie przestrzeni życiowej*, s. 18.

Segmenty w przestrzeni międzygeneracyjnej

Zachowania osób będących składowymi przestrzeni międzygeneracyjnej od zawsze interesowały badaczy, polityków, przedstawicieli religii, nauczycieli i wychowawców. To w przestrzeni międzygeneracyjnej ulokowane są najczęściej źródła trudności młodych osób. Diagnoza problemów dzieci i młodzieży odbywa się za pośrednictwem analizy sytuacji rodzinnej. Z jednej strony środowisko rodzinne jest miejscem kreowania rzeczywistości młodego człowieka, stanowiąc tę instytucję, której poświęca się najwięcej uwagi, a z drugiej strony jest niemożliwa do poznania. Każda rodzina funkcjonuje inaczej. Tworzona przez zespół indywidualnych jednostek, układów i odniesień staje się miejscem niezbadanym pod względem indywidualnym, w szerszym zakresie może być badana pod kątem dociekań socjologicznych, których wyniki badań obrazują przeciętną rodzinę. Przeciętność socjologicznej rodziny jest tym samym co przeciętny zarobek, czy przeciętny wynik testu, nie ukazuje jednoznacznie specyfiki problemu czy jego wyjaśnienia. Każda rodzina tworzy wyjątkową strukturę, która tylko w wiadomy sobie sposób funkcjonuje, wiadomy w kontekście nieuświadomionych mechanizmów rządzonych relacjami wewnątrzrodzinnymi. Te zjawiska rodzinne, które dla jednej rodziny są niedopuszczalne, dla innej stają się normą funkcjonowania. Potrzeba zbadania zjawisk panujących pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny jest jednak na tyle istotna, że należy podjąć trud analizy zachowań i relacji rodzinnych, gdyż można na ich podstawie wysnuć wnioski o ogólnej kondycji współczesnej rodziny, której przyszło partycypować w nieustannie zmieniającej się rzeczywistości. Jednostki w rodzinie to istoty rozumiejące rzeczywistość w obszarze własnych pragnień, potrzeb i celów. Celem naukowym jest dociekanie obiektywnej prawdy o analizowanym przedmiocie badań i rozumieniu go. Zgodnie z teorią E. Sprangera, owo rozumienie to

bardzo kompleksowy – teoretyczny akt, w którym, wraz z roszczeniem do obiektywności, ujmujemy wewnętrzny układ sensowny, tkwiący w byciu i w czynieniu, w przeżywaniu i zachowaniu człowieka (grupy ludzkiej) czy też sens obiektywizacji ducha⁴².

Nie sposób zatem analizować relacje rodzinne w oderwaniu od zrozumienia kontekstu w jakim się odbywają. Analizując ową przestrzeń, w której relacje rodzinne współtworzą i kreują rzeczywistość dla dorastania młodego człowieka, należy wyznaczyć segmenty owej przestrzeni, które mogą zostać uwspólnione dla przeciętnej rodziny i tego w jakich kręgach komunikacyjnych poruszają się przedstawiciele młodego pokolenia w relacji z ich rodzica-

⁴² E. Spranger, *Lebensformen*, Halle 1930, s. 410.

mi. Poniższe, wyodrębnione przez mnie segmenty są tą przestrzenią, która dla współczesnego nastolatka jest rzeczywistością niepodważalną, oczywistą, bo zastaną. Należą do niej:

- kultura współczesna i uczestnictwo w niej;
- nowe media (Internet, telefonia);
- spotkania rodzinne, przekaz międzygeneracyjny;
- szkoła, nauka, rola rodziców w procesie edukacji, kariera zawodowa;
- czas wolny.

Nie bez przyczyny jako pierwszy segment przestrzeni międzygeneracyjnej wyodrębniony został obszar kultury, gdyż zakłada on nadnarracyjny charakter powyższych segmentów, które wpisują się w szeroko rozumianą kulturę i uczestnictwo w niej poszczególnych jednostek. Za punkt wyjścia powyższej tezy uznaję teorię H.C. White'a, który

nie tylko położył podwaliny pod teorię sieci, lecz stale ją rozwijał i przekształcał, uważając, że współczesna teoria społeczna powinna uwzględniać nie tylko struktury relacji, lecz również pragmatykę komunikacji społecznej, gdyż dyskurs i retoryka są teorią w działaniu dla uczestników życia społecznego⁴³.

Uwzględniając interakcyjność relacji jednostki wobec kultury, należy założyć, iż wytwory kultury są zarazem wytworami człowieka i o nim samym świadczą.

Sieci społeczne wyznaczają przestrzeń działań i interakcji społecznych. W przeciwieństwie do normatywnej teorii działania, motywowanego przez wartości i wierzenia (przekonania), w teorii strukturalnej działania wyjaśniano interesami związanymi z pozycjami w strukturze relacji społecznych, stąd też pozostawała ona nadal bliska teorii racjonalnego wyboru. H.C. White natomiast opracował teorię, według której działania nie na tyle opierają się na racjonalnych wyborach, co na usiłowaniach sprawowania kontroli. Co więcej, H.C. White'a nazywa się fenomenologiem sieci społecznych, gdyż uwzględnia punkt widzenia uczestników procesu kontroli własnego środowiska w procesach komunikacji⁴⁴.

Z racji tego, że H.C. White daje możliwość modelowania matematycznego przestrzeni społecznych, opartych na koncepcji sieci, oraz uwzględnia kulturowe treści relacji i ich konteksty, co pozwala na pogłębienie interpretacyjnego rozumienia zjawisk historycznych, stała się ona punktem odniesienia w interpretacji i charakterystyce segmentów przestrzeni, w jakich odbywają się relacje rodzinne we współczesnym świecie. Człowiek tworzy kulturę,

⁴³ A. Hałas, *Sieci społeczne i znaczenia Harrisona C. White'a a teoria procesów socjokulturowych*, [w:] Harrison C. White, *Tożsamość i kontrola. Jak wyłaniają się formacje społeczne*, Kraków 2011, s. 14.

⁴⁴ Tamże, s. 16.

a nie jest przez nią tworzony, chyba że pośrednio, jako przyczynek do formułowania się tożsamości. Dlatego w niniejszym rozróżnieniu posłużyłam się kategorią kultury jako tej, która wyznacza pozostałe segmenty, czy wręcz je w sobie zawiera. Rodzina jako kategoria socjologiczna wymaga interpretacji wynikających z tej dyscypliny naukowej. W latach siedemdziesiątych XX wieku,

w odróżnieniu od paradygmatu normatywnego i funkcjonalizmu T. Parsona, wychodzono z założenia, że struktury społeczne mają pierwszeństwo w wyjaśnianiu zachowań ludzkich przed normami kulturowymi. Wyjaśnień poszukiwano poza jednostkami internalizującymi modele kulturowe, ale nadal posługiwano się pojęciami kategorialnymi, takimi jak płeć, wiek, wykształcenie czy dochód, a więc powszechnie przyjmowanymi w socjologii zmiennymi. Zwrócenie uwagi na relacje społeczne w odróżnieniu do kategorii (atrybutów) było istotnym krokiem naprzód. Za punkt wyjścia posłużyła zwykła obserwacja, że należący do zdefiniowanych kategorii mogą różnić się znacząco pod względem struktury ich relacji społecznych. H.C. White opracował koncepcję kat sieci (catnet) – skrót od kategorii – sieci (category –network). To, wydawałoby się, proste narzędzie conceptualne, będące wynikiem połączenia dwóch kryteriów, jakim jest podzielenie i rozpoznawanie jakiejś wspólnej cechy oraz posiadanie w ramach tak wyróżnionej kategorii połączeń w postaci więzi społecznych, pozwoliło pogłębić opis socjologiczny⁴⁵.

Opisane segmenty przestrzeni międzygeneracyjnej korespondują ze sobą i przybierają charakter powiązanych ze sobą sieci, wzajemnie na siebie wpływających. Jest on wynikiem więzi łączących poszczególne osoby w rodzinie, które nadają przestrzeni międzygeneracyjnej swoistą jakość. Więzi rodzinne są tymi, które nadają segmentom przestrzeni międzygeneracyjnej określoną specyfikę rodziny. Można wyróżnić dwie odrębne podstawy, z których wyrastają i na których opierają się siły scalające członków rodziny, a które stanowią podstawę do określenia wyznaczników segmentów przestrzeni międzygeneracyjnej.

Pierwszą z nich stanowi świadomość łączności z innymi osobami w rodzinie oraz poczucie przynależności do rodziny jako odrębnej grupy społecznej. Przejawia się to zarówno w sferze myśli, dążeń, uczuć, jak i w sferze działań. Obydwie sfery wytwarzają w jednostce identyczną lub podobną z innymi członkami rodziny postawę wobec tych samych wartości, norm, ocen, osób, zdarzeń, przedmiotów itp. Jednostka też ceni sobie swoją przynależność do danej rodziny⁴⁶.

Subiektywna podstawa więzi rodzinnych, objawiana wyrażaniem się o rodzinie jako „my”, „nas”, „dla nas” itp., jest najbardziej istotna dla każdej grupy społecznej, bez czego nie mogłaby się ona zawiązać ani rozwiązać. Su-

⁴⁵ Tamże, s. 15.

⁴⁶ L. Dyczewski, *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Lublin 2002, s. 13.

biektywna podstawa więzi rodzinnej nie jest wystarczająca, by tłumaczyć jej specyfikę, dlatego drugą znaczącą podstawą, z której wyodrębniają się siły łączące członków rodziny, jest podstawa obiektywna. Potrzeba uzupełnienia określania więzi jako rodzinnych o czynnik obiektywny wynika z przekonania, że w rodzinie jako formalnej grupie społecznej,

(...), w której przynależność nie zawsze opiera się na dobrowolności, zdarza się, że jednostka – czy to trwale, czy tylko czasowo – nie utożsamia się ani z poszczególnymi osobami rodziny, ani z rodziną jako grupą społeczną, a mimo to w dalszym ciągu jest członkiem tej rodziny i przestrzega obowiązujących w niej norm postępowania. Rodzina utrzymuje jednostkę w swoim łonie mimo jej buntu, a wyzbycie się subiektywnego poczucia łączności i identyfikacji z rodziną ze strony jednostki wcale nie oznacza, że więź całkowicie została zerwana. Dzieje się tak dlatego, że a) na jednostkę działają odpowiednie siły zewnętrzne i w wyniku ich działania pozostaje ona w rodzinie godząc się ostatecznie zachować panujące w niej normy; b) analogicznie, także na rodzinę działają odpowiednie siły, które zapobiegają zbyt łatwemu wykluczeniu jednostki poza obręb rodziny⁴⁷.

Czynniki, o których mowa są możliwe do obiektywnego zaobserwowania. Wiąż rodzinna tworzy się na podstawie współwystępowania czynników subiektywnych i obiektywnych w różnych proporcjach. Obydwa czynniki warunkują siebie wzajemnie i są bardzo ściśle powiązane, do tego stopnia, że w życiu codziennym bardzo trudno je oddzielić. Możliwość zobrazowania owych czynników pozwala na opis i analizę więzi rodzinnych poszczególnych członków w rodzinie, jak i przestrzeni międzygeneracyjnej.

Na podstawie wysoce uproszczonego i uogólnionego schematu różnorodnych stosunków w rodzinie można wyróżnić trzy podstawowe rodzaje więzi rodzinnej, które mogą stanowić o segmentach przestrzeni międzygeneracyjnej w rodzinie.

Pierwszy zespół stanowią stosunki między członkami rodziny i między pokoleniami, które powstają ze względu na strukturalne zróżnicowanie w rodzinie i w związku z pełnieniem ról i zadań przez poszczególne osoby i pokolenia w rodzinie. Ich treść koncentruje się wokół prowadzenia gospodarstwa domowego, opieki nad dziećmi i ich wychowania, autorytetu rodziców, udzielania pierwszej pomocy. Podłożem materialnym tych stosunków jest wspólnota mieszkaniowa i gospodarcza. Wyciskają one na każdej rodzinie swoiste znamię, co pozwala daną rodzinę odróżnić od innych rodzin. (...) Ponieważ stosunki te ściśle się łączą ze strukturą rodziny i współdziałaniem jej członków, skierowanym na prowadzenie i rozwój gospodarstwa domowego, przeto więź, jaka w ich wyniku powstaje, może być nazwana więzią strukturalno-przedmiotową. Drugi zespół stosunków między osobami i pokoleniami w rodzinie opiera się na sferze poznawczej i przede wszystkim emocjonalno-woliatywnej. Ich treścią są myśli, uczucia, pragnienia, aspiracje, działania, czyli wzajemne postawy, jakie zajmują wobec siebie poszczególni członkowie rodziny. Bezpośredniość wzajemnych kontak-

⁴⁷ Tamże, s. 13-14.

tów i związków uczuciowych łączy członków rodziny i jej pokolenia w taki sposób, który wydaje się do zrealizowania, np. w zakładzie produkcyjnym lub usługowym. (...). Stosunki rodzinne determinowane przez czynniki poznawczo-emocjonalno-woliatywne pozostają jak najbardziej w ścisłym związku z poprzednimi, ale gdy tamte ogniskują się wokół rodzinnej struktury, konsumpcji i produkcji, to koncentrują się przede wszystkim na konkretnej osobie i to jest ich cecha charakterystyczna. Na bazie tych stosunków tworzy się i na nich opiera szczególny rodzaj więzi między osobami i pokoleniami w rodzinie, którą można nazwać więzią osobową. Trzeci zespół stanowią te stosunki między osobami w rodzinie, których treścią są postawy zgodności lub niezgodności wobec tych samych wartości, norm, wzorców, zachowań, osób, wydarzeń i wszystkich faktów kulturowych⁴⁸.

Powyższe tworzą tożsamość kulturową rodziny, która opiera się na minimum zgodności wobec wartości i norm preferowanych w rodzinie. Powoduje to, że każda rodzina ma swoje sekrety, tajemnice, indywidualne sposoby spędzania czasu wolnego, kultywowania tradycji, czy wizji swojej przyszłości. Jest to swojego rodzaju specyficzna więź kulturowa, przynależna wszystkim członkom danej rodziny. W niektórych rodzinach bywa tak bogata w treść, tak silna i specyficzna, że można mówić o specyficznej kulturze danej rodziny. W innych rodzinach jest uboga i bardzo zrelatywizowana, że trudno dostrzec specyficzne przejawy dziedzictwa kulturowego. Im silniejsza i bardziej wyraźna jest tożsamość kulturowa rodziny, tym większe prawdopodobieństwo występowania poczucia silnej przynależności do rodziny i potrzeby lojalności wobec niej.

Każdy z wyżej wymienionych trzech rodzajów więzi jest ważny dla trwania i rozwoju rodziny, a przede wszystkim dla rozwoju osobowego jej członków oraz dla przeżywania przez nich satysfakcji z życia rodzinnego⁴⁹.

To właśnie w oparciu o te trzy rodzaje więzi tworzą się różnice pokoleniowe. Z jednej strony owe więzi tworzą podwaliny dla kształtowania postaw wobec siebie, innych ludzi i świata, a z drugiej – mogą być przyczynkiem do rekonstrukcji światopoglądu wśród pokoleń młodych.

Jeżeli mielibyśmy tworzyć hierarchię ważności tych trzech rodzajów więzi, trzeba byłoby uznać, że więź osobowa jest najważniejsza, gdyż w niej osadzone są dwie pozostałe. W niniejszym opracowaniu za istotne uznano między innymi te elementy składowe więzi rodzinnych, które tworzą pojęcie tożsamości rodziny oraz wpływają na specyfikę postrzegania i stosunku wobec nich dorastających dzieci.

Na więź rodzinną składa się zatem:

⁴⁸ Tamże, s. 16.

⁴⁹ Tamże.

- więź strukturalno-przedmiotowa (gospodarstwo domowe i jego funkcjonowanie, struktura rodziny, współpraca w wypełnianiu funkcji rodzinnych);
- więź osobowa - wzajemne postawy (myśli, uczucia, przeżycia, pragnienia, dążenia, intencjonalne i faktyczne działania);
- więź kulturowa (wspólne: wartości, normy, wzory zachowań, ważne postaci, święta, zwyczaje, wspólna historia, wspólna wizja przyszłości).

W zależności od rodzaju więzi rodzinnej i jej występowania lub nie można mówić o kształtowaniu się wysokiego lub niskiego stopnia zwartości członków rodziny i jej pokoleń, co przyczynia się do większego lub mniejszego stopnia trwałości grupy rodzinnej. Jeżeli występują wszystkie trzy rodzaje więzi, wówczas można mówić o tak zwanej spójności więzi rodzinnej⁵⁰. Wysoki stopień więzi rodzinnej występuje wówczas, kiedy można zaobserwować go obiektywnie, a poszczególne osoby subiektywnie odczuwają każdy z trzech rodzajów więzi. Zatem, więź rodzinna była jednym z obszarów objętych zainteresowaniem w niniejszym opracowaniu. Przede wszystkim z uwagi na zmiany kulturowe w obszarze rodziny w minionych dwóch dekadach. W głównej mierze ze względu na brak występowania rodzin wielopokoleniowych i szybkiego uniezależniania się dzieci od swoich rodziców w kulturze zachodniej. Ciekawe zatem jest, czy taka potrzeba niezależności dzieci od rodziców i chęć konstruowania swojej odrębnej tożsamości pokoleniowej młodych osób związana jest z tendencją do osłabiania więzi międzypokoleniowej?

Podsumowanie

Potrzeba eksploracji badawczej w obszarze relacji rodzinnych zakładać musi uwzględnienie istnienia przestrzeni międzygeneracyjnej jako istotnie wpływającej na rozwój poszczególnych członków rodziny. Działania, decyzje, rozmowy, uwarunkowania rodzinne to wszystkie te elementy istotne dla wielu zagadnień badawczych z obszaru rodziny, w których pojęcie przestrzeni: zależności i segmentów, które się na nią składają, odgrywa zasadniczą rolę.

BIBLIOGRAFIA

- Borsa M., *Gospodarka i polityka przestrzenna*, cz. I - *Gospodarka przestrzenna*, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa 2004.
- Brzezińska A., *Społeczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.

⁵⁰ O której piszą również m.in. Th.M. Newcomb, R.H. Turner, Ph.E. Converse, *Psychologia społeczna. Studium interakcji ludzkich*, Warszawa 1970, s. 403-408, za: L. Dyczewski, *Więź między pokoleniami*, s. 18.

- Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Elias A., *Psychologia ekologiczna*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3 – *Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- Frankl V.E., *Homo patiens*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1998.
- Griese H.M., *Socjologiczne teorie młodzieży*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.
- Hall C.S., Lindzey G., *Teorie osobowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Hałas A., *Sieci społeczne i znaczenia Harrisona C. White'a a teoria procesów socjokulturowych*, [w:] Harrison C. White, *Tożsamość i kontrola. Jak wytłaniają się formacje społeczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2011.
- Karmolińska E., *Młodzież ze środowisk zagrożonych marginalizacją wobec własnej przyszłości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej w Lesznie, Poznań – Leszno 2009.
- Lewin K., *A dynamic theory of personality*, McGraw-Hill, New York 1951.
- Majgier K., *Internet jako przestrzeń komunikacyjna*, *Przegląd Psychologiczny*, 2000, 43, 2.
- Malinowski A., *Wstęp do antropologii i ekologii człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1999.
- Modrzewski J., *Studia i szkice socjopedagogiczne. Aktualia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań – Kalisz 2011.
- Newcomb Th.M., Turner R.H., Converse Ph.E., *Psychologia społeczna. Studium interakcji ludzkich*, Warszawa 1970.
- Obuchowski K., *Adaptacja twórcza*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985.
- Olenderek T., *Funkcja jako cecha przestrzeni*, *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 2008, 19.
- Olszewski S., *Postrzeganie przestrzeni życiowej przez młodzież z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście zachowań agresywnych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005.
- Otrębski W., *Szansa na społeczną akceptację. Wybrane uwarunkowania rodzinne poziomu adekwatności osobowej młodzieży z upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1997.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., *Psychologia wychowawcza*, wyd. 6, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994.
- Ręka M., *Ekologiczny świat dziecka*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1998.
- Spranger E., *Lebensformen*, Max Niemeyer Verlag, Halle 1930.
- Szmyd J., *Psychologia religii*, [w:] *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
- Tyszkowa M., *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju psychicznego jednostki: propozycja interpretacji poznawczej*, *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1993, I, 2.
- Tyszkowa M., *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Zaborowski Z., *Stosunki międzyludzkie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1976.

Strony internetowe

- Studia Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 10. Zeszyt 3 (19) / 2008 65 za: T. Olenderek (2008), *Funkcja jako cecha przestrzeni*. http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/sim19_pdf/7_Olenderek.pdf [2011.09.22].